Sociologija

Šiuolaikinio lietuvio nacionalinio būdo bruožai 1. Problemos apibrėžtis (sociosofinė kritinė apžvalga)

Romualdas Grigas

Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius,
el. paštas rgrigas@mail.lt

Vienas svarbiausių Lietuvos rūpesčių – jos integravimasis į Europos Sąjungą, paliečiantis visas socialines struktūras ir jų funkcionalumą. Dviejų straipsnių serijoje (kuriuose akumuliuota socialinės antropologijos, socialinės filosofijos bei nacionalinio identiteto sociologijos mintis) bandoma pažvelgti į šiuolaikinio lietuvio nacionalinį būdą, telkiant dėmesį į tuos jo kontūrus, kurie kelia tam tikrą nerimą žvelgiant į svarstomą problemą iš eurointegracijos pozicijų. Šiame, t. y. pirmajame, įvadiniame straipsnyje autoriaus dėmesys kreipiamas į problemos apibrėžtį ir aktualumą, į nacionalinio būdo skirtingybes ir jų kultūrinę bei civilizacinę prasmę. Pateikiama bendra ligšiolinio lietuvio nacionalinio būdo apžvalga.

Raktažodžiai: nacionalinis būdas, mentalitetas, eurointegracija, globalizacija

TEMOS AKTUALUMAS

Ją lemia kelios aplinkybės. Visų pirma tai – Lietuvos, lietuvių tautos integravimosi į Europos Sąjungą perspektyva. Ją galima įsivaizduoti kaip dvi lygiagrečiai besiplėtojančias trajektorijas: a) nacionalinių kultūrų įvairovės, jų specifinių bruožų raidą; b) kultūrinę konvergenciją, nacionalinių kultūrų supanašėjimą (savotišką hibridizaciją). Antra priežastis – globalizacija ir jos pobūdis. Natūralu, kad mus labiau domina globalizacijos ir jos avangardo – „amerikonizacijos“ sukeliama giluminė, visuminė tautos socialinės organizacijos transformacija, palyginus staigi vertybių kaita. Mano pažiūroms yra artima olandų mokslininko Nederveen Pieterse J. mintis: jeigu kolonializmas skleidė vesternizaciją, tai pasaulyje dominuojanti JAV skleidžia „amerikonizaciją“, standartinio gyvenimo bangas, kurią dar galima būtų pavadinti „makdonaldizacija“. Anot šio autoriaus, „makdonaldizacija“ siūlo ir „amerikonizacijos“ triumfą, ir liūdną globalinio „geležinio narvo“ perspektyvą [9].

Kita vertus, mums privalu pripažinti ir tai, kad tiek eurointegracija, tiek globalizacija gimdo savo palydovą – augantį susidomėjimą kultūrų įvairove. Ne tik susidomėjimą, bet ir augančią pastangą tą įvairovę puoselėti taip išsaugant pačios Vakarų civilizacijos prasmingumą. Tai, kas vos ne kasdien keičiasi, galėtume priskirti ženklų, simbolių kalbai. O tai, kas glūdi giliau, tariant minėto autoriaus žodžiais, galėtume pavadinti kultūros „gramatika“.

Galėtume nurodyti daugybę autorių, kurie savo, kaip mokslininkų, dėmesį skiria nacionalinio būdo tyrinėjimams, pabrėždami tą pačią mintį: jo suvokimas leidžia įspėti daugybę mįslių, o praktinėje veikloje, ypač valstybės bei tarptautinių santykių tvarkymo reikaluose rasti kur kas efektyvesnių, silpnesnį negatyvų „gaudesį“ sukeliančių sprendimų. Apsiribosiu nurodydamas tik keletą autorių ir įspūdingesnių jų darbų: Gačev G. [15], Gellner E. [2], Fisher G. [1], Hall E. [4], Holden N. J. [5], Mole J. [7], Sapir E. [10], Smith A. [11] ir daugelis kitų*.

Iš anksčiau išdėstytojo teksto išplaukia trečioji šios temos pasirinkimo priežastis – būtinybė visais įmanomais būdais plėtoti socialinę diagnostiką turint omenyje tuos uždavinius, kuriuos kaip tik ir iškelia globalizacijos bei eurointegracijos vyksmas; fokusuoti analitinę „akį“ į tuos esminius pokyčius, kurie lydi mūsų tautą, taip pat į tą būvį, kuriame šiandien

* Šio straipsnio autorius dar 1988 metais inicijavo mokslinę konferenciją tautinio mentaliteto klausimu ir kartu su Žibartu Jackūnu sudarė tos konferencijos pranešimų rinkinį (žr. Tautinis mentalitetas. Istoriosofiniai mąstymai. Vilnius: Mintis, 1989. 272 p.).

esame atsidūrę ir kuris tam tikra dalimi gali būti nusakytas būtent nacionalinio būdo bruožais. Suprantama, kad pasirinktoji tema – superjautri ir pridėtume – supersudėtinga. Ne vienas tai yra bandęs daryti, bet pateiktose apžvalgose vis kažko pritrūkdavo, kažko būdavo pasigendama. Guodžiamės, kad taip yra vos ne su visais socialiniais reiškiniais, kuriuos kas nors imtųsi tyrinėti? Betgi ne mažiau aišku ir tai, kad tokią temą plėtoti, kad ir dėl minėtų aplinkybių, tiesiog būtina, nors ir rizikinga, juolab jeigu nėra galimybių remtis plačiai organizuotų empirinių tyrimų medžiaga. Todėl šiame straipsnyje dėstomas mintis ir teiginius siūlome priimti ne kaip konstantą ar įrodytą dalyką, bet kaip autoriaus subjektyvizuotos įžvalgos pagimdytą zondažinį bandymą, pagrindinį dėmesį skiriant tiems reiškiniams, tiems bruožams, kurie mums visiems kelia ne pasididžiavimą, ne pasitenkinimą, bet rimtesnį susirūpinimą.

Nacionalinio būdo sąvoka yra gana artima nacionalinio mentaliteto sąvokai. Ir viena, ir kita išreiškia tam tikras pasikartojančias, statistiškai fiksuojamas savybes. Ir nacionalinį būdą, ir nacionalinį mentalitetą formuoja tas pats kultūros klodas, vadinamas paveldu, ta pati socializuota gamtinė aplinka ir naujai susiklostančios gyvenimo aplinkybės. Kaip ir mentalitete, nacionaliniame būde yra akumuliuotos žmogiškosios vertybės, kurių grynojo pavidalo joks tyrėjas negali paliesti, apčiuopti – jos pasireiškia konkrečiomis žmogaus jausmų, minčių raiškos ir ypač elgsenos bei veiklos formomis. Ir vienam, ir kitam reiškiniui suvokti bei išryškinti ypatingas vaidmuo priklauso ne „savajam“, o „kitam“ pasauliui. Tik lyginimo su tuo „kitu“ pasauliu ir jo pažinimo dėka nacionalinis būdas išvedamas iš „daikto savyje“ būsenos, pavirsta svarstymų, taip pat praktinių (instrumentinių) korekcijų objektu. O tos korekcijos grindžiamos būtent kriterijais, išvedamais remiantis jau „kitų“ kultūrų, kitų tautų bruožų suvokimu bei būtinybe su jomis sugyventi ir bendradarbiauti.

Taigi nacionalinio būdo bei mentaliteto aprašyme itin reikšmingą vietą užima žinios apie „kitus“, tų žinių kokybė, taip pat jų tikslinis kryptingumas.

> *Sovietiniais metais lietuvis tam tikrą savo pranašumą jautė lygindamasis su rusu, o šiandien, susidūręs su anglu, vokiečiu ar prancūzu, aiškiai išgyvena savo civilizacinį nevisavertiškumą.*
>
> *Lietuviai su žydais vienas šalia kito gyvena vos ne 600 metų, tačiau kultūros, nacionalinio būdo požiūriu buvo ir išliko labai skirtingi. Dabar žinome, kokį rezultatą, susiklosčius tam tikroms istorinėms aplinkybėms, davė šis lietuvio ir žydo kultūrinis nuotolis…*

Pažymėtina, kad tai, kuo lietuviai išsiskiria iš kitų tautų, žvelgiant iš bendrosios kultūros pozicijų, lygiai taip pat yra vertinga, kaip ir emocinis santūrumas ar pragmatiškumas, būdingas vokiečiui ar suomiui.

Tai kuo gi skiriasi nacionalinis būdas nuo mentaliteto? Tuo, kad jis apima daugiau reiškinių, yra pastovesnis ir fundamentalesnis. Vaizdžiai tariant, priklauso tautos kultūros „gramatikai“. Galima netgi santykinai teigti, jog tautos mentalitetas yra tam tikrų ženklų kalba, t. y. priklauso nacionalinio būdo išvestinei, ryškesnėmis spalvomis pasidabinusiam tautos „apdarui“. Manytume, kad mentalitetas greičiau kintanti socialinė kokybė. Na, o jeigu kas nors ir painioja nacionalinį būdą su mentalitetu, buitinėje kalboje juos sutapatina – nederėtų to vertinti kaip grubios klaidos, o tik kaip negebėjimą augalo šaknų ar stiebo skirti nuo lapų ir žiedų…

Negalima tvirtinti, kad laisvės siekis ir ypač tos įspūdingos masinės akcijos, kurios buvo pademonstruotos Atgimimo, t. y. 1987–1989-aisiais, metais, nėra koks nors išskirtinis lietuvio bruožas. Visos tautos yra nusiteikusios gyventi laisvai, be kieno nors primestos valios ir prievartos. Tik lietuvis tą siekį gal emocionaliau pademonstravo. Mes, kaip tauta, išgyvenusi sovietinio socializmo eksperimentą, jau nebegalime, kaip anksčiau, didžiuotis ir pasigirti sąžiningumu, darbštumu, valingumu. Nors akivaizdu, kad tų bruožų esama. Mus turėtų džiuginti gana didelės dalies jaunimo valingumas, jo veržlus siekis įsitvirtinti moksle ir versle; jo sugebėjimas įveikti gimtosios žemės trauką ir savo valingam kūrybiškumui erdvės ieškoti svetimose šalyse. Neturėtume vien negatyviai žiūrėti ir į šešėliškumą versle. Tai irgi gyvybingųjų jėgų, valingumo prasiveržimo formos, kurias iš dalies skatina, gimdo netikę įstatymai ir biurokratizmas.

Bet meskime kritinį žvilgsnį į labiau susistemintus ir konkretesnius nūdieninio lietuvio nacionalinio charakterio bruožus.

NACIONALINIO BŪDO SKIRTINGYBĖS IR JŲ PRASMĖ

„…Laisvajame pasaulyje mes turėtume mokėti duona, iššluostyti savo lėkštę kaip prancūzai, atsikrenkšti ir nusispjauti kaip mongolai, raugėti kaip fidžiai, negyvai nusigerti kaip suomiai, reikšti nepopuliarią nuomonę kaip vokiečiai, vėluoti kaip ispanai, niekinti kitus kaip anglai ir Saudo Arabijoje valgyti kaire ranka. Teoriškai nėra tokio dalyko, kaip tarptautinis etiketas, tačiau kai kurie įpročiai leistini tik tėvynėje“ – štai tokiais taikliais pastebėjimais apibūdina kai kuriuos skirtingų tautų nacionalinio būdo bruožus tautinių, nacionalinių kultūrų tyrinėtojas R. D. Lewis [7: 142].

Suvokimas, kas yra gerai ir blogai elgesyje žmogaus, priklausančio tam tikrai tautinei bendruomenei; kas yra garbinga, o kas smerktina, kaip jau minėjome, atsiranda ir tampa įmanomu tik lyginant su kitais. Intensyvėjant transnacionalinei integracijai ir

tautų ryšiams toks suvokimas tampa mūsų pačių savivokos ir pasaulėžvalgos elementu. Mes, verčiami naujųjų aplinkybių, priversti „inventorizuoti“, kritiškai apmąstyti tas normas, tuos mąstymo ir elgsenos etalonus, kurie buvo būdingi ne tik mūsų tėvams, seneliams, bet ir dar tik vakar mums patiems. Egzistuoja taip pat aplinkybės, kurios prieš mūsų valią ir įsitikinimus verčia mus elgtis taip, kad nepasmerktų, neizoliuotų mus kiti: šeimos nariai, bičiuliai, darbuotojai, tautiečiai. Taip elgiamės skatinami savisaugos jausmo, o dabar dar ir apčiuopiamos naudos siekio. Kitais žodžiais išsireiškus, mūsų tautiniame, nacionaliniame būde glūdi tarsi du sluoksniai: įgimtas, su „motinos pienu“ perteikiamas, sakytume genetiškai paveldimas, ir tas, apie kurį ką tik užsiminėme, – kurį diktuoja aplinkybės, tarp jų ir socialinė genetika. Pastarosios „vaisiai“ pasireiškia pačiais įvairiausiais pavidalais: žmonių įpročiais ir elgesio maniera, mąstymo stereotipais ir buities, darbo bei gyvenamosios aplinkos organizavimo ypatumais ir t. t. Kadaise Sokratui priskirtas, o dabar savaip perfrazuotas populiarus posakis, jog amerikiečiai valgo tam, kad gyventų, o prancūzai gyvena tam, kad valgytų, metaforiška forma nusako esminį šių tautų nacionalinio būdo skirtumą. Palietę „valgio problemą“ čia pat galėtume ir mes pastebėti, kad lietuvių šeimininkėms, skirtingai nuo jų kolegių vokiečių, iki šiol būdinga kuo sparčiau ir gausiau nukrauti kad ir elementarių vaišių stalą.

Mūsų jau cituotas R. D. Lewis yra pabandęs pasaulyje egzistuojančias daugybę tautinių bei regioninių kultūrų suskirstyti į keletą pagrindinių grupių. Kadangi pamatinė tokio bandymo koncepcija grindžiama ne tik kultūrologine, bet ir aiškia sociologine mintimi, tą jo pastangą ir pabandysime trumpai referuoti.

Esminiu tokio tautų bei jų kultūrinio elgesio skirstymo leitmotyvu (kriterijumi) šis mokslininkas ima žmogaus elgseną, pasireiškiančią per dėmesio kitam telkimo pobūdį. Anot jo, vadovaujantis šiuo, mūsų nuomone, ganėtinai originaliu kriterijumi, visas tautas įmanoma suskirstyti į tris pagrindines grupes. Pirma, tie, kurie pagrindinį dėmesį telkia į tikslą, itin organizuotai viską planuoja (vienaplaniai). Antra, tie, kurie savo dėmesį kreipia į žmones, pasižymi šnekumu ieškodami tarpusavio ryšių (daugiaplaniai). Ir trečia, tie, kurie išskirtinį dėmesį telkia į pagarbą kitam (santūrūs, intravertai).

Pirmai grupei, anot R. D. Lewio, priklausytų: švedai, šveicarai, vokiečiai, olandai – jie visi pasižymi kryptingai organizuota elgsena. Jie vienu metu daro vieną, maksimaliai tam susikaupdami, neblaškydami dėmesio ir jėgų kitiems (mūsų akimis žiūrint gal ir ne mažiau svarbiems) dalykams. Jiems būdingas įsitikinimas, kad tik taip elgiantis įmanoma padaryti ir daugiau, ir geriau. Žodžiu, ir vokietis, ir šveicaras linkęs vienu metu kryptingai spręsti tik vieną svarbiausią, jam rūpimą problemą, susikaupti tik ties viena kokio nors projekto dalimi, įsitikinęs, kad taip elgiantis ir pasiekiamas tobulesnis rezultatas. Todėl nėra ko stebėtis, kad minėtų tautų atstovams kelia susierzinimą ne taip dirbantys žmonės, tarkim, italai, prancūzai, rusai, juolab – arabai ar afrikiečiai.

Antrai, t. y. daugiaplanės veiklos, grupei R. D. Lewis priskiria: portugalus, ispanus, italus, slavų tautų atstovus. Šios kultūros žmonės yra „labai lankstūs“, todėl nelabai paiso tvarkaraščių ar punktualumo. Jie nepasižymi kantrumu klausydami savo partnerį, linkę jį pertraukinėti; ne tiek laikosi faktų, kiek jais žongliruoja. Jie visi pakankamai jausmingi, todėl ir jų pokalbiai būna ištęsti, su nuolatiniais nukrypimais į šalį, į detalę. Jie viskam yra linkę ieškoti pasiteisinimų, o profesinius, dalykinius santykius linkę supinti su draugiškais. R. D. Lewis mano, kad šios grupės atstovai, būdami ekstravertiškos natūros, gali nuveikti ne mažiau kaip ir pirmos grupės atstovai.

Trečiai, santūriųjų (intravertų), grupei priklausytų: japonai, kinai, korėjiečiai, turkai, taip pat suomiai. Juos lakoniškai apibūdinsime pacitavę patį autorių: „Santūrios kultūros atstovai prieš nuspręsdami įsiklauso. Jie yra geriausi klausytojai pasaulyje, – rašo R. D. Lewis, – nes susikaupia ties tuo, ką sako kalbėtojas, mintimis nenuklysta į šalį (tai sunku romanų tautoms) ir pokalbio ar prezentacijos metu retai, o gal ir niekad nepertraukia kalbėtojo. Kai šis baigia, atsako ne iškart. Stovėjusi ilgoka tyla reiškia pagarbą svarbiems kalbėtojo argumentams, kurie apgalvojami neskubant, su deramu dėmesiu“ [7: 46]. Kaip ir pirmosios grupės atstovai, jie irgi, o gal ir labiau yra linkę slopinti ir nedemonstruoti savo emocionalumo.

Kokią vietą šiame skirstyme užima lietuviai, R. D. Lewis, žinoma, nenurodo, nors ir skiria mums savo trumpą apžvalginį dėmesį [7, 291–293]. Bet pagal tai, kaip jisai mus supranta ir kaip mes save suvokiame, mums su nedidelėmis išlygomis priklausytų įsiterpti į antrąją tautų grupę. Nors, tiesą pasakius, vis labiau mums atsipalaiduojant nuo tradicinės valstietiškosios, katalikiškosios kultūros, taip pat nuo sovietinio palikimo ir įsitvirtinant dinamiškai urbanistinei kultūrai bei stiprėjant sąsajoms su dalykiškaisiais skandinavais ir amerikiečiais, mes, atrodo, neišvengiamai artėsime prie pirmosios tautų grupės. Jau dabar dažnais atvejais skirtumas tarp emocionalesnių, chaotiškesnių rusų bei lietuvių ryškėja labiau negu ta riba, kuri mus skiria, tarkim, nuo dalykiškųjų vokiečių.

Šį palyginus informatyvų ir R. D. Lewio vaizdingai pieštą ekskursą padarėme vadovaudamiesi ne tik susierzinimo dimensija, kuri neišvengiamai atsiranda ar gali atsirasti tarpusavyje bendraujant skirtingų tautinių, nacionalinių kultūrų atstovams. Ir ne dėl to,

kad akivaizdus yra prisitaikymo vienas prie kito momentas. Mums svarbu pabrėžti kitką: nacionalinių kultūrų unikalumą, jų įvairovę ir būtent ta įvairove žavų ir turtingą žmonių pasaulį. Nors kultūriniai skirtumai ir toliau turės įtakos integraciniams procesams ir nėra bendros panacėjos, garantuojančios greitą tarpusavio supratimą, tie skirtumai laikytini didžiuliu turtu, o ne trikdžiu. Ar žmonija, vis labiau modernėjanti civilizacija sugebės išsaugoti šį turtą? Ar bus pajėgi puoselėti jam pagarbą? – tai, pagaliau, ir pačios civilizacijos išlikimo, jos prasmingumo klausimas.

Kitas dalykas – tie nacionalinės kultūros (šiuo atveju reikėtų sakyti – antikultūros), nacionalinio būdo bruožai, kuriuos ir pati tauta nešioja kaip užsibuvusius ar dėl civilizacinės negalios užsiveisusius ir po jos organizmą išplitusius parazitus… Apie tai mes, lietuviai, irgi drąsiau galvokime, juolab pradėdami naują savo istorinės raidos etapą.

BENDRŲJŲ LIETUVIO NACIONALINIO BŪDO BRUOŽŲ APŽVALGA

Apie kai kuriuos lietuvių protėvių – aisčių būdo bruožus: dorą ir darbštumą, taikumą ir svetingumą, lygindamas juos su grubiaisiais germanais, dar I amžiuje kalbėjo Romos istorikas Tacitas, o praėjus tūkstančiui metų beveik tą patį pakartojo ir Adomas Bremenietis. Priminsime šio aukšto dvasininko charakteristiką, adresuotą vakariniams baltams, jog jie esą „Homines humanissimi“ (žmogiškiausi žmonės – *R. G.*), kad jie visada pasiruošę gelbėti audrų ištiktuosius jūroje ar piratų užpultuosius. Ir labai apgailestavo, kad jie – nekrikščionys [6: 8].

XIX a. viduryje gražių liaupsių lietuvių adresu yra pateikęs etnografiniais ir kitais moksliniais tyrimais užsiiminėjęs grafas Konstantinas Tiškevičius [13], lenkų kilmės švietėjas, dirbęs Tilžės apylinkėse, Eduardas Gizevijus [3] ir daugelis kitų svetimtaučių. Pavyzdžiui, Gizevijus, lygindamas vokiečius, žavėjosi lietuvių kalbėsenos taupumu, nepaprastai turtingais papročiais ir prisirišimu prie gamtos, prie gimtosios žemės. Ir, žinoma, dar Tacito ar Bremeniečio pastebėta dora ir darbštumu. Lietuvio nacionalinio būdo bruožus prieškaryje yra bandę aprašyti St. Šalkauskis, A. Maceina ir kiti filosofinės bei socialinės minties atstovai.

> *Šio straipsnio autorius irgi anksčiau yra pabandęs liesti lietuvių nacionalinio būdo problematiką. Vienoje iš savo monografijų esu pateikęs tam skirtą skyrių, pavadinęs jį „Lietuvių ir kitų tautų etnogyvybingumo bruožai“. Gretinau lietuvius su: rusais, lenkais, estais ir žydais (žr. Grigas R. Tautos likimas. Rosma, 1995. P. 107–138).*

Pateikus trumpą gyvenusiųjų kartų lietuvio nacionalinio būdo apžvalgėlę, mums priderėtų prisiminti ir tarp mūsų tebegyvenančią senąją (vyresniųjų) generaciją. Kur ji bebūtų – čia ar Amerikoje – darbštumas, sąžiningumas ir meilė tėviškei bei Tėvynei, įprasminančiai dar ir žmogaus prigimtinį ryšį su gamta, buvo ir pasilieka gana būdingais šios kohortos nacionalinio būdo bruožais.

Betgi vėl… Lygiai vienodai galėtume kalbėti apie kitus lietuvio nacionaliniam būdui būdingus bruožus. Juos, dar Atgimimo metais yra bandęs apibrėžti K. Stoškus, teigdamas, kad lietuvio „pasyvumas čia yra ne tik nenoras veikti, bet ir nerangumas, neryžtingumas, santūrumas, receptyvumas, skeptiškumas ir netgi priešinimasis“ [12, 54]. Kaip matyti, išvardyta gana plati gama ne visai pageidautinų bruožų.

Šiuo atveju pasiremsime ir JAV gyvenančio lietuvių rašytojo Vyt. Volerto mintimi: „Buvome ir esame slaviško charakterio šešėlyje, kuris mėgsta viešai demonstruoti emocingumą. O Vakaruose iš emocingumo jei nesišaipoma, tai į jį žiūrima su užuojauta. Žinome, kad latviai ir estai, gavę gerokai germaniškosios įtakos, šiuo bruožu nuo mūsų skiriasi. Nesprendžiame, kas yra geriau, emocijos ar santūrumas. Tik tariame, kad išorinė žmonių elgsena skiriasi“ [14].

Jau iš šių fragmentinių teiginių galima susigaudyti, jog kalbėti apie lietuvio nacionalinį būdą, jo būdingiausius bruožus įlgainiui tampa ne tik sunkiau. Tokia pastanga vis labiau atrodo esanti įžūli, drastiška. Priežasčių tam esama labai įvairių ir labai esmingų. Pradėkime kad ir nuo to, jog nacionalinis būdas, kaip sudėtinė socialinio pasaulio dalis, taip pat kinta spartėjančia tvarka. Kaip tautai, mums šiandien tebebūdinga keista samplaka tų bruožų, kuriuos galėtume priskirti agrarinės (archainės) kultūros palikimui, industrializacijos ir urbanizacijos produktui, sovietiniu laikotarpiu susiformavusiam mentalitetui, taip pat atskirais elementais įsitvirtinusios demokratinės visuomenės apraiškoms. Ir, žinoma, įvairiais kvazipavidalais prasiveržiančiam visuotinės gerovės (gerbūvizmo) „ilgesiui“. Bet ir toks determinantų išvardijimas būtų negalutinis. Be to, naujųjų bruožų raiškos ir įsitvirtinimo šaltinių reikėtų ieškoti ir „amerikonizacijos“, ir grubaus kapitalizmo bei laisvos konkurencijos, tarp jų pauperizacijos ir deprivacijos įsitvirtinimo mišinyje.

Jau pats tų šaltinių – veiksnių įvardijimas (žinoma, toli gražu negalutinis) rodo, jog pokalbį vienakryptiškai sukame į tuos nūdieninio lietuvio nacionalinio būdo bruožus, kurie būtent turėtų kelti tam tikrą susirūpinimą žvelgiant iš eurointegracijos pozicijų.

> *Pamenu dar sovietiniais metais man išsakytą vieno esto pastebėjimą: kuo esto nacionalizmas skiriasi nuo lietuviškojo… Anot pasakotojo, estas, nei viduramžiais, nei vėlyvaisiais amžiais neturėjęs savo valstybės, vis dėlto išliko estu. Nors išgyveno ir danų, ir*

švedų, ir vokiečių baronų, ir carinės Rusijos, jau mūsų laikais – sovietinio režimo priespaudas. Liko estu todėl, kad visų režimų sąlygomis jis stengėsi save įteisinti, išsiskirti darbais, kuriuos dirbdavo, savo valingu ir protestantizmo įtvirtinta gyvensena, savo skambia kalba. „O jūs, lietuviai, – tęsė pasakotojas, – savo nacionalizmui dvasios semiatės iš istorijos: iš savo buvusios didžiulės valstybės, iš sukilimų, kuriuos skaudžiai pralaimėdavot, patirdavot didelių nuostolių, iš savo kančios…“

Tolesniame konceptualiųjų minčių apie lietuvio nacionalinį būdą dėstyme bandysime ieškoti bendresnių, bent daugumai lietuvių būdingesnių bruožų. Suprantama, kad jie vienokie būdingi vyresniosios kartos ir kitokie – jaunesniosios kartos atstovams; vienokie miestiečiams ir kitokie – kaimiečiams; vienokie verslo žmonėms ir kitokie vadinamųjų intelektualiųjų profesijų atstovams. Dzūkas ir antropologiniais bruožais, ir kalba, ir elgesiu nepanašus į suvalkietį, o pastarasis – į žemaitį. Lietuvoje tebeegzistuoja gana ryškūs regioniniai asmens mąstysenos, bendruomeninio sutarimo ir elgsenos skirtumai. Dzūkas, davęs kaimynui savo arklį pusdienio darbui, išsireikalaus iš jo užmokesčio. Tuo tarpu dažnas žemaitis tebesielgia kitaip: nereikalaudamas tokio užmokesčio, arklio paskolinimą suvokdamas kaip tradicinę priedermę palaikyti su kaimynu prasmingus santykius, kaip priedermę bendruomeniniam sutarimui.

Bet taip yra kaime, o mieste – vėl kitos spalvos.

Vargu ar nacionalinį būdą įmanoma nusakyti vienu, tegu ir gana reikšmingu, bruožu (kaip tai atsitiko su mano perpasakotu esto pastebėjimu). Nors yra nemažai autorių, tam tikra proga iškeliančių, sureikšminančių vienokį ar kitokį lietuvio bruožą. Ir tai natūralu, kaip būtų natūralu juos švelniai pabarti už polinkį į redukcionizmą. Kai kas tvirtina: lietuvis išliko tik dėl to lietuviu, kad prisitaikė prie aplinkybių, tarp jų ir prie bolševikinių represijų, prie sovietinio, žmogaus individualybę, jo kūrybines galias slopinusio, režimo. Ir tai teisinga… Pakaktų, jeigu aš, konservatorių pykčiui, pabrėšiu, kad pastarųjų metų kolūkiai (kuriuos jie mėgaudamiesi vadino kolchozais), bent gana reikšminga jų dalis, tų pačių lietuvių dėka buvo įgiję nemažai lietuviškosios dvasios ir nusiteikimo ją puoselėti tomis priemonėmis ir būdais, kurie buvo tada prieinami, įmanomi.

Bet lygiai nenuginčijama ir tai, jog lietuvis, šalia prisitaikymo (palikusio ir negatyvių pėdsakų), kuris gal ir buvo panašus į esto prisitaikymą, vis dėlto buvo labiau linkęs dar ir į atvirą kovą už savo tapatybę, už tėvų ir protėvių puoselėtas vertybes; gal mažiau kaip latvis buvo linkęs į kompromisus, neskaičiavo krauju, trėmimais ir kalėjimais skaičiuojamų nuostolių, nors tie nuostoliai ir pakirsdavo geriausias tautos pajėgas. Ir niekas, nė viena tauta tiems nuostoliams nėra pastačiusi tokio savotiškai šiurpaus, nuoširdaus, gaiviališko, bet ir nuostabiai didingo paminklo, kaip Kryžių kalnas… Apskritai, visa Lietuva buvo sėte nusėta kryžiais, kryžiastulpiais, rūpintojėliais, kurie išreiškė ne tik akumuliuotą, iš kartos į kartą perduodamą kančią, naujos netekties įprasminimą, bet ir nepalūžusią dvasines vertybes išpažįstančią sielą…

Bet štai, šitokio pobūdžio lietuviškame nacionalizmo arba savo ginties pozicijos užėmusiame, tradicines dvasines vertybes ir savo istoriją puoselėjančiame tautiškume šiandien vis ryškesniais tampa rimti pavojai. Pirmas pavojus susijęs su pačiais tokio tautiškumo sergėtojais, t. y. tie pavojai nesąmoningai yra palaikomi tų pačių patriotų.

Vienas iš objektyvios nūdieninės realybės bruožų – pragmatizmas. Reikėtų patikslinti: agresyvėjantis, viską apimantis pragmatizmas. Todėl ir pastangos, kokios bebūtų jos šventos ir kilnios, „kabintis“ už praeities ir jos vertybėmis matuoti nūdieninį pragmatizmą ir juo besivadovaujančią jaunąją kartą, vis labiau primena donkichotišką kovą su vėjo malūnais. Žinia, kad pragmatizmo apniktas pasaulis, nuvertindamas tradicines dvasines vertybes, neišvengiamai skaldo tautą į tarp savęs susipriešinančius idealistus ir materialistus (grynuosius pragmatikus). Betgi toks prieštaravimas turėtų būti sprendžiamas laiko dvasiai adekvačiais būdais ir priemonėmis!

Antras pavojus susijęs su pirmuoju. Modernizacija, apskritai visas globalizacijos ir eurointegracijos vyksmas, įvesdamas universalumą, ir nusiteikęs nuvertinti tautinę tapatybę, nacionalinio išskirtinumo bruožus, tarsi savaime verčia nemažai lietuvių, žinoma, iš idealistų tarpo, vėlgi užimti keletą šimtmečių praktikuotas ginties pozicijas. Betgi jos atima dėmesį ir jėgas nuo modernizacijos ir visavertiškesnio dialogo su kasdien kintančiu pasauliu!

Trečias pavojus susijęs su antruoju, bet panašus į pirmąjį…

Pragmatizmas Vakarų Europai būdingesnis negu Vidurio Europai, kuriai mes priklausome. Pasiekta gerovė ten suformavo „gerbūvizmo“ dimensiją, kuri tebeplečia savo erdves dvasinių tradicinių vertybių sąskaita. Lietuviui būdingas emocionalumas, ką tik atgauto nacionalinio suvereniteto ir kitų dvasinių tradicinių vertybių pabrėžtinas sergėjimas Vakarų europiečiui, kuriam ir gerovė, ir nacionalinis saugumas senokai yra tapę savaime įprastais dalykais, atrodo nesuprantami arba traktuotini kaip savotiška egoistinė ar egzotinė užgaida. Ir, ko gero, visai natūralu, kad Vakarų europietis, formuodamas Europos Sąjungos politiką, su tokia lietuvio (lenko, čeko ar slovako) užgaida nelabai linkęs skaitytis. Net ir tokie štai skirtumai (inspiruojami dar ir natūraliai susiklostančio skirtingo „mažųjų“ ir „didžiųjų“ tautų statuso) gimdo savaiminį tam tikro laipsnio nesusikalbėjimą, kuris iš tiesų egzistuoja nepriklausomai nuo

to, kokiais būdais bei priemonėmis jį bedangstytų ir mūsų, ir „jų“ politikai.

Kitame straipsnyje (Filosofija. Sociologija. 2003. Nr. 1) plačiau aptarsime tuos lietuvio nacionalinio būdo bruožus, kurie eurointegracijos kontekste kelia (arba bent turėtų kelti) tam tikrą nerimą bei susirūpinimą.

Gauta
2002 10 11

Literatūra

1. Fisher G. *International Negotation: A. Cross Cultural Perspective, Yarmonth.* ME: Intercultural Press, 1989.
2. Gellner E. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publischers, 1933.
3. Gizevijus E. Mano gyvenimas. *Lietuvininkai*. Vilnius, 1970.
4. Hall E. and Reed Hall M. *Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans*. Yarmonth, ME: Intercultural Press, 1990.
5. Holden N. J. *Management, Language and Eurocomunication*. 1992 and Beyond, Institute for European Studies.
6. Ivinskis Z. *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius: Mokslas, 1991.
7. Lewis R. D. *Kultūrų sandūra*. Alma littera, 2002.
8. Mole J. *Mind Your Munners: Manging Business Cultures in Europe*. London: Nicolas Bredley, 1995.
9. Nederveen Pieterse, Jan. Globalization and Culture. Three Paradigms. *Economic and Political Weekly*. June 8, 1996. Vol. XXXI. No. 23. P. 1389–1393.
10. Sapir E. *Culture, Language and Personality* / Selected Essays, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996.
11. Smith A. Gastronomy or Geology? The Role of Nationalism in the Reconstruction of Nations. *Nations and Nationalism*. March, 1995. Vol. 1.
12. Stoškus K. Lietuvių tautos savitumas: keletas charakterio bruožų. *Tautinis mentalitetas*. Vilnius: Mintis, 1989.
13. Tiškevičius K. *Neris ir jos krantai*. Vilnius: Mintis, 1992.
14. Volertas V. Yra ir šis elementas – žmogus. *Lietuvos aidas*. 1972 06 03.
15. Гачев Г. Национальные образы мира. Москва: Советский писатель, 1988.

Romualdas Grigas

THE FEATURES OF MODERN LITHUANIAN NATIONAL CHARACTER
1. DEFINITION OF THE PROBLEM (SOCIOSOPHIC CRITICAL REVIEW)

S u m m a r y

One of the major concerns for Lithuania is its integration to the European Union. This process involves all the social structures and their functionality. In the series of two articles (which rely on the ideas of social anthropology, social philosophy and sociology of national identity) the author focuses on the national character of the modern Lithuanian, concentrating on the aspects that raise uncertainty when the problem is looked upon from the perspective of Eurointegration. In this first and introductory article, the author presents the definition of the problem and discusses its relevance as well as the differences of national character and their social and civilizational meaning. A retrospective review of Lithuanian national character is presented up to the present times.

Key words: national character, mentality, Eurointegration, globalization